

Т.І. Бондарук – ст. наук. співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ГРОШОВІ ПОКАРАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ РУСІ

“Якщо не хочеш списа в груди, відкупися” [1, с. 144]. Ця стародавня англосаксонська приказка цілком відповідає реаліям середньовічного руського суспільства. Адже коротка формула унаочнює еволюцію покарань: від найдавнішої форми покарань у всіх народів – помсти, основною ціллю якої є відплата, до викупу – грошової винагороди, що сплачувалася правопорушником і його родичами потерпілому та його ближнім за умови відмови останніх від помсти [2, с. 72]. Останні, поступово склавшись у систему, переслідують вже подвійну мету: задоволення потерпілого і матеріальна вигода держави. Зокрема за Руською Правдою головщина і урок, протор, пагуба надходять на користь потерпілого, вира і продаж [2, с. 73] – князю. Держава розглядає такі грошові надходження як одне з основних джерел своїх доходів. Зокрема, вири, передбачені Руською Правдою, дають кошти на придбання коней і зброї (“рать много, оже віра, то на оружие, и на коней буді”). Змішаною формою покарань був “поток і пограбування”, де “пограбування” як насильницьке вилучення майна (конфіскація), було поєднано з “потокком” як особистим покаранням (вигнання, навернення в рабство, вбивство).

Грошове чи матеріальне задоволення потерпілого є першорядною ціллю таких покарань і в Литовському Статуті, на противагу, наприклад, праву московському, де “інтереси особи поступаються місцем інтересам держави” [3, с. 326]. Так, на користь потерпілого призначаються різні “пенєжніє віни” – шкоди, наклад, нав’язки, головщини, гвалти, заруки; у випадку матеріальної неспроможності злочинця, він видається потерпілому до відпрацювання спричинених злочином збитків. Водночас, Литовським Статутом передбачалося, що на користь господарського скарбу і урядників господарських надходили різні штрафи (“вина господарська”, “заруки”, “заклади”), на користь господаря – конфісковане майно злочинців. Так само правом стягувати штрафи на свою користь тут володіли землевласники, які мали судові функції.

Розмір одних виплат був визначеним, інших (наприклад, шкоди і нав’язки) – кожен раз встановлювався судом. Загалом, можна говорити про загальноєвропейську тенденцію відходу від відносно сталої “таблиці “оцінок людського життя” до договірної “ціни”. Хоча держава була зацікавлена в надходженні стабільних сум, з огляду на її знесилення внаслідок спочатку роздробленості, потім сваволі та міжусобиці феодалів, вона втратила можливість вимагати “нехай там що”. Адже, характерною була ситуація коли, “ворогуючі сторони не звертали уваги ні на рішення суду, ні навіть на спеціальні “заручні листи”, які передбачали стягнення величезних сум (по 3 000 коп. грошей) у випадку порушення такої “заруки” [4, с. 101]. У

Великому князівстві Литовському це призводить до заміни штрафів на користь великого князя особистими карами. Відповідно майнові покарання, як штрафи на користь держави, втрачають свою панівну роль.

Загалом слід зазначити, що дослідження становлення і розвитку системи грошових покарань у середньовічному суспільстві відображає правовий статус різних суспільних груп і станів і містить значний потенціал щодо їхнього аналізу. Яскравою ілюстрацією цього є, зокрема, характеристика подвійної компенсації (головщини) за вбивство, поранення або ображення жінки, і відповідно до цього з'ясування її правового положення у феодальному суспільстві, подана литовськими науковцями [5, с. 85-95]. Так, намагаючись на підставі аналізу норм Литовського Статуту та актового матеріалу встановити коло осіб, підстави, випадки, принципи застосування такого подвійного викупу, автори приходять до ряду цікавих висновків щодо “важкого, звивистого і нерівного “запровадження” принципу “рівності статі” [5, с. 93]. Так, з одного боку можна прослідкувати тенденцію відмови законодавця від принципу статі і керування принципом соціального положення особи, у випадках, коли йдеться про жінку-нешляхтянку і про збитки феодалу-власнику: тут “все більшу роль грав “принцип феодальної драбини” [5, с. 94]. З другого боку законодавець, виділяючи в окрему групу злочини проти жінок, завжди вміщує їх у розділи, які стосувалися шляхти, що “ясно показує, що закон в цих випадках захищав постраждалих жінок всіх станів: “будь какового-колве стадла, почонши от вишшого иж до низшого” [5, с. 94].

Крім того охорона особи жінки виявлялася достатньо тривалим збереженням і юридичним закріпленням норми подвійного викупу за неї, щоправда, з вже означеними вище виключеннями.

Таким чином, грошові покарання у середньовічному суспільстві виступають важливим індикатором при встановленні соціальних зв'язків, їх диференціації, а також характеристики відповідної законодавчої політики держави.

Література

1. Блок, М. Феодальне суспільство [Текст] / М. Блок ; пер. з франц. В. Шовкуна. – К. : Всесвіт, 2002. – 526 с.
2. Заруба, В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) [Текст] : навч. посіб. / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – 122 с.
3. Малиновский, И. А. Лекции по истории русского права [Текст] / И. А. Малиновский. – Ростов-на-Дону, 1918. – 436 с.
4. Лазутка, С. А. I Литовский Статут – феодальный кодекс Великого княжества Литовского [Текст] / С. А. Лазутка. – Вильнюс, 1974. – 211 с.
5. Валиконите, И. Выкуп за женщину по Литовскому Статуту [Текст] / И. Валиконите, Й. Яксебогайте // Третий Литовский Статут 1588 года : материалы республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. – Вильнюс, 1989. – С. 85-95.